

## QIYOSIY VA CHOG'ISHTIRMA TILSHUNOSLIK MASALALARI

Ismoilova Maftuna Toxir qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2- bosqich 202- guruh talabasi.

Ilmiy rahbar: Xurramova Sanobar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15696549>

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslikning nazariy asoslari, ularning farqli va umumiy jihatlari, shuningdek, lingvistik tadqiqotlar uchun ahamiyati tahlil qilinadi. Qiyosiy tilshunoslik turli tillarning genealogik va tipologik o'xshashliklarini aniqlashga xizmat qilsa, chog'ishtirma tilshunoslik ularning strukturaviy va funksional jihatlari o'zaro taqqoslash orqali tadqiq qiladi. Maqolada ushbu yondashuvlarning ilmiy-epistemologik asoslari va ularning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni yoritib beriladi.

**Kalit so'zlar:** qiyosiy tilshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik, til tahlili, genealogik tahlil, tipologik tadqiqot.

Mamlakatimizda chet tillarini o'qitishni rivojlantirish, ta'lim sifatini yuksaltirish, o'quvchi yoshlarning chet tillarni o'rganish bo'yicha ko'nikma va malakalarini oshirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarorini amalga oshirishda boshqa fanlar bilan bir qatorda adabiyotshunoslik, tilshunoslik va tarjimashunoslikning ham o'z maqsadi va vazifalari mavjud. Til murakkab muloqot tizimi hisoblanadi. Xalqlar muloqoti uchun, ijtimoiysiyosiy munosabatlar uchun ham til asosiy vositadir. Har bir xalqning rivojlanishida adabiy-aloqalar ham muhim o'rin tutadi. Adabiy aloqalarni rivojlantirish esa xalqlar o'rtasidagi ma'naviy-ma'rifiy munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Tarjimashunoslik bo'lsa barcha xalqlar urf-odatlarini va ilmiy ishlari bilan yaqindan tanishishga imkon beradi. Ko'rinib turibdiki, adabiyotshunoslik, tilshunoslik va tarjimashunoslik kabi fanlar yurtimiz ravnaqida muhim ahamiyat kasb etadi.

Qiyosiy tipologiyaning predmeti va maqsadi. Tillar tipologiyasi tillar tuzilishining umumiy qonunlarini o'rganuvchi tilshunoslikning alohida bo'limi. Lingvistik tipologiyaning rivojlanishi. Lingvistik tipologiya rivojlanishining asosiy faktorlari. Lingvistik tipologiya va uning predmeti. Tillar tipologiyasi bo'limlari: tipologiya, genetik tipologiya, (qiyosiy-tarixiy tilshunoslik), areal tipologiya (areal tilshunoslik). Xorijiy va ona tilining qiyosiy tipologiyasi fanning tarjima va chet tilini o'qitish metodikasi fanlar bilan aloqasi. Bu fanning kelib chiqishi va rivoji. Strukturaviy tipologiya. Til birliklarining semantik, strukturaviy rivojlanishi. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik namoyandalari va ularning bu fanga qo'shgan hissalarini. Tilda mikro va makrokategoriyalar va ularni qiyoslash. Makrokategoriyalar: grammatik kategoriyalar, semantik maydon, leksik – semantik guruh, sintaktik kategoriya, so'z yasash maydoni, so'z turkumi, sintaktik maydon va boshqalar. Makrokategoriyalar: tushuncha kategoriyasi (I.I. Meshchaninov), funktsional semantik maydon, (A.V. Bondarko), grammatik-leksik maydon, (E.V. Guliga, Ye.I. Shendels), tipologik kategoriya (J. Bo'ronov). Tipologik va milliy kategoriyalar. Funktsional-semantik, grammatik-leksik va tipologik kategoriya nazariyalarining bir-biriga yaqinligi va ular tildagi aynan bir til hodisasiga turlicha yondashishning natijasi ekanligi. Lingvistik tipologiyadagi asosiy parametrlar klassifikatsiyasi.

Lingvistik tipologiyaning asosiy rivojlanish omillari. Lingvistik tipologiyaning til yaruslariga ko'ra bo'limlari. Chog'ishtirma tilshunoslik va tipologiya. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik va tipologiya. Ko'plik tipologik kategoriyasi. Tipologiyaning segment yarusi. N.Xomskiy tipologik qarashlari. Lingvistik universalialar. Turkiy tillar tipologiyasi, mayl tipologik kategoriyalar. Semantik tipologiya. Tillarning tovush tuzilishidagi tipologik farqlari. So'z tartibi tipologiyasi: qat'iy va erkin so'z tartibi. Maxmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'atit turk" asarida tipologik qarashlar. Qiyosiy tipologiya va lug'at turlari. So'z boyligini boyishining tahlili. A.Navoiyning "Muxokamat-ul lug'atayn" asaridagi tipologik qarashlar. Tipologiyada allomorfizim tushunchasi. Qiyosiy tipologiya, chog'ishtirma tilshunoslik va semasiologiya. Porroyal grammatikasi. Qiyosiy tipologiya va leksik-stilistik usullar. Lingvokulturologiya va dunyoni qurish nazariyalari. Chog'ishtirma tilshunoslik predmeti. Qardosh va qardosh bo'lmagan tillarni qiyoslash. Kontrastiv lingvistika. Chog'ishtirma tilshunoslik metodlari. Kognitiv tilshunoslik va chog'ishtirma tilshunoslik. Qiyosiy tilshunoslik va lingvokulturologiya. Chog'ishtirma tilshunoslik va pragmalingvistika.

Qiyosiy tipologiyaning predmeti va maqsadi. Tillar tipologiyasi tillar tuzilishining umumiy qonunlarini o'rganuvchi tilshunoslikning alohida bo'limi. Lingvistik tipologiyaning rivojlanishi. Lingvistik tipologiya rivojlanishining asosiy faktorlari. Lingvistik tipologiya va uning predmeti. Tillar tipologiyasi bo'limlari: tipologiya, genetik tipologiya, (qiyosiy-tarixiy tilshunoslik), areal tipologiya (areal tilshunoslik). Xorijiy va ona tilining qiyosiy tipologiyasi fanning tarjima va chet tilini o'qitish metodikasi fanlar bilan aloqasi. Bu fanning kelib chiqishi va rivoji. Strukturaviy tipologiya. Til birliklarining semantik, strukturaviy rivojlanishi. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik namoyandalari va ularning bu fanga qo'shgan hissalar. Tilda mikro va makrokategoriyalar va ularni qiyoslash. Makrokategoriyalar: grammatik kategoriyalar, semantik maydon, leksik – semantik guruh, sintaktik kategoriya, so'z yasash maydoni, so'z turkumi, sintaktik maydon va boshqalar. Makrokategoriyalar: tushuncha kategoriyasi (I.I. Meshchaninov), funktsional semantik maydon, (A.V. Bondarko), grammatik-leksik maydon, (E.V. Guliga, Ye.I. Shendels), tipologik kategoriya (J. Bo'ronov). Tipologik va milliy kategoriyalar. Funktsional-semantik, grammatik-leksik va tipologik kategoriya nazariyalarining bir-biriga yaqinligi va ular tildagi aynan bir til hodisasiga turlicha yondashishning natijasi ekanligi. Lingvistik tipologiyadagi asosiy parametrlar klassifikatsiyasi. Lingvistik tipologiyaning asosiy rivojlanish omillari. Lingvistik tipologiyaning til yaruslariga ko'ra bo'limlari. Chog'ishtirma tilshunoslik va tipologiya. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik va tipologiya. Ko'plik tipologik kategoriyasi. Tipologiyaning segment yarusi. N.Xomskiy tipologik qarashlari. Lingvistik universalialar. Turkiy tillar tipologiyasi, mayl tipologik kategoriyalar. Semantik tipologiya. Tillarning tovush tuzilishidagi tipologik farqlari. So'z tartibi tipologiyasi: qat'iy va erkin so'z tartibi. Maxmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'atit turk" asarida tipologik qarashlar. Qiyosiy tipologiya va lug'at turlari. So'z boyligini boyishining tahlili. A.Navoiyning "Muxokamat-ul lug'atayn" asaridagi tipologik qarashlar. Tipologiyada allomorfizim tushunchasi. Qiyosiy tipologiya, chog'ishtirma tilshunoslik va semasiologiya. Porroyal grammatikasi. Qiyosiy tipologiya va leksik-stilistik usullar. Lingvokulturologiya va dunyoni qurish nazariyalari. Chog'ishtirma tilshunoslik predmeti. Qardosh va qardosh bo'lmagan tillarni qiyoslash. Kontrastiv lingvistika. Chog'ishtirma tilshunoslik metodlari. Kognitiv tilshunoslik va chog'ishtirma tilshunoslik. Qiyosiy tilshunoslik va lingvokulturologiya. Chog'ishtirma tilshunoslik va pragmalingvistika.o'ynadi, chunki bu olimlarga dunyo

aholisining madaniy va lingvistik xilma-xilligini tushunishga yordam berdi. Qiyosiy tilshunoslik natijasida umumiy ajdodlari bo'lgan tillar guruhlarini bo'lgan til oilalari aniqlandi. Turli tillarning so'z boyligi, grammatikasi va sintaksisini taqqoslab, tilshunoslar Hind-Evropa, Afro-Osiyo va Xitoy-Tibet oilalari kabi bir nechta til oilalarini aniqlashga muvaffaq bo'lishdi. Qiyosiy tilshunoslik, shuningdek, bir-biriga yaqin tillar guruhining umumiy ajdodi deb hisoblangan faraziy tillar bo'lgan proto-tillarni qayta tiklashga olib keldi. Qiyosiy tilshunoslikning tillarni tarixiy aloqalari va rivojlanishini tushunish uchun ularni taqqoslash va qayta tiklashga qaratilgan. Qiyosiy tilshunoslik tilshunoslikning sintaksis, fonologiya va semantika kabi boshqa sohalari bilan ba'zi o'xshashliklarga ega bo'lsa-da, uni ajratib turadigan bir necha jihatlar mavjud. Mana ba'zi asosiy farqlar: 1. Tarixiy istiqbol: qiyosiy tilshunoslik birinchi navbatda tillarning tarixiy rivojlanishi bilan bog'liq bo'lsa, tilshunoslikning boshqa sohalari ko'pincha tillarning hozirgi holatiga qaratilgan. Qiyosiy tilshunoslar tillarning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarganligini va ularning umumiy ajdod orqali bir-biri bilan qanday bog'liqligini tekshiradilar. 2. Tipologiya: qiyosiy tilshunoslik ko'pincha dunyoning turli oilalari va mintaqalaridagi tillarni taqqoslashni o'z ichiga oladi, bu esa lingvistik tipologiyani keng tushunishni talab qiladi. Lingvistik tipologiya tillarning fonologik, morfologik va sintaktik xususiyatlari kabi tarkibiy o'xshashliklari va farqlarini o'rganishni anglatadi. 3. Qayta qurish: qiyosiy tilshunoslikning asosiy maqsadlaridan biri prototillar deb nomlanuvchi tillarning ajdodlar shakllarini ularning avlodlari tillari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarga asoslanib tiklashdir. Bu tovush o'zgarishlari, grammatik siljishlar va leksik qarz olishni chuqur tushunishni talab qiladi. 4. Til oilalari: qiyosiy tilshunoslik tillarni tarixiy munosabatlariga qarab til oilalariga ajratish bilan bog'liq. Bunga o'xshash yoki umumiy kelib chiqishi bo'lgan so'zlarni aniqlash va ularning evolyutsiyasini turli tillarda kuzatish kiradi. Umuman olganda, qiyosiy tilshunoslik tillarning tarixiy rivojlanishi va ularning bir-biri bilan munosabatlarini chuqur tushunishni, shuningdek, lingvistik tipologiya va tovush o'zgarishini keng bilishni talab qiladi. Ushbu jihatlar uni tilshunoslikning boshqa tillaridan ajratib turadi, ular ko'proq tillarning hozirgi holatiga yoki o'ziga xos til hodisalariga qaratilgan.

### References:

#### Используемая литература:

#### Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z. Xolmanova. TILSHUNOSLIK NAZARIYASI Toshkent 2022 y 258.b
2. Абдурасулов Ё. Туркий тилларнинг киесий-тарихий грамматикаси.-Тошкент:Фан, 2009
3. Дадабоев Х.А. Тилшунослик назарияси ва методологияси. - Toshkent, 2004
4. Исмоилов Б. Дунёни билишда тил ва тафаккур бирлиги. - Тошкент, 1966.
5. Yoidoshev I. vaboshqalar. Tilshunoslikka asoslari (darslik). - Toshkent, 2013.
6. Oxford companion to English literature. Margaret Drabble. Oxford University press. 2000.
7. Shunqing 79 The Variation Theory of Comparative Literature. Chuan University China. Springer. – Verlag Berlin Heidelberg, 2013.
8. Theories of Comparative Literature. – South Valley University
9. Raupova S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining aniq va tabiiy fanlar bo'yicha savodxonligini shakllantirishda ilg'or xorijiy tajribalar // Interpretation and researches. –

2024. – T. 1. – №. 1.

10. Sojida R., Maftuna I. On the skills of preparing primary school students for the tests of the timss international control program //International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING. – 2024. – T. 6. – №. 1. – C. 313-315.

11. Nigora X., Sojida R. Timss xalqaro baholash dasturida to 'rtinchi va sakkizinchi sinflar o'rtasida matematika fanini bilish sohalarini shakllantirish //International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING. – 2024. – T. 6. – №. 1. – C. 316-319.

12. Raupova S. A. Requirements for completing timss tasks //World of Scientific news in Science. – 2024. – T. 2. – №. 6. – C. 132-136.

13. Raupova, S. (2024). TIMSS-2023 xalqaro baholash dasturida 4-sinf o'quvchilarining tabiatshunoslik fani bo'yicha natijalari. " *Science Shine*" *International scientific journal*.

14. Raupova, S. A. (2024). Forming elements of ecological education in primary class students by using timss sample tasks. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 2(6), 65-68.

15. Raupova, S. A. (2024). Tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarda tabiiy-ilmiy savodxonlik va amaliy kompetensiyalarni shakllantirish. *Inter education & global study*, (9), 33-37.

16. Abduvaitovna R. S. Kvant mexanikasi ba'zi masalalarini kompleks sonning trigonometrik shaklidan foydalanib yechish //journal of innovations in scientific and educational research. – 2023. – T. 6. – №. 3. – C. 447-449.

17. Xidirovich, X. J., & Jumageldiyevich, S. B. (2019). METHODOLOGY FOR HELIOTECHNICAL PROBLEMS IN SCHOOL. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).

18. Xidirovich, X. J. (2023). O'QUVCHILARDA ZAMONAVIY ENERGIYA MANBALARIGA OID TUSHUNCHALARNI FAN-TA'LIM-ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI ORQALI SHAKLLANTIRISH. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 295-298.

19. Xidirovich K. J., Saidumarovich M. B. USE OF INTERACTIVE METHODS IN PROBLEM SOLVING LESSONS //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2020. – T. 8. – №. 12.